

Európa neve

Pierre Manent: A nemzetek létjoga. Gondolatok az európai demokráciáról.

L'Harmattan, Budapest, 2017. 60 oldal.

Pierre Manent, a híres francia politikai filozófus magyar nyelven először elérhető tanulmányát olvasva igen nehéz elhinni, hogy az eredetileg 2006-ban jelent meg, nem sokkal azután, hogy az Európai Unió tíz ország – köztük hazánk – belépésével történelmének legnagyobb kibővítését hajtotta végre. A könyv, amely Szénási Éva gondozásában és fordításában a *Varietas Europaea* című sorozatban jelent meg, azokat a kérdéseket feszegeti, amelyek az első kiadást követő évek eseményei kapcsán – a gazdasági recesszió, a grexit fenyegetése, majd a migrációs válság súlyosbodása után a brexit megszavazása – aktuálisabbakká váltak, mint valaha. A társadalomtörténészek számára az említett időszak mellett különösen érdekes lehet az a mód, ahogyan a szerző a demokrácia és a nemzet mai viszonyát a történelem, elsősorban az ókori görög világ és a francia felvilágosodás társadalmi jellemzőinek tükrében vizsgálja.

Az EU jelenlegi válságos időszakát a telekommunikációs robbanás, a virtuális tér mindennapjainkba való egyre erősödő intrúziója is elmélyítette: a szociális média – vitathatatlan érdemei ellenére – újraértelmezte hírolvasási szokásainkat, emberi kapcsolatainkat, interakcióinkat, és egyre jobban szétforgácsolja hagyományos értelemben vett közösségeinket. A Manent által feszegetett kérdés tehát, miszerint van-e létjogosultsága a nemzetnek mint politikai egységnek Európa jövőjére nézve, 2019-ben is rendkívül égető és összetett probléma maradt, amely elmélyült tanulmányozást igényel. Ennek fényében a szóban forgó értekezés mindössze hatvanoldalmi terjedelme jogosan kelthet bizalmatlanságot a tapasztalatlanabb olvasókban is, amire a szerző egyébként reflektál a mű előszavában. „Ez az írás valójában egy hosszan tartó munka sűrítménye” (9) – olvashatjuk a második bekezdésben –, és ezt hamarosan meg is tapasztaljuk: terjedelmi hiányosságai ellenére egy rendkívül sűrű és nehéz olvasmányról van itt szó, ahol minden mondatnak súlya van.

A szerző második apológiája, miszerint „e munka nem követ módszert”, szintén némileg igaznak bizonyul a későbbiekben, ám a néhány esetben aránytalanul hosszú nyúló kitérők, illetve más esetekben a fontos kérdéseket igen gyorsan lezáró gondolatmenetek ellenére is sikerült kerek egységet alkotnia, és „kifejteni gondolatai alapját” (9).

A tanulmány rövid helyzetleírás után három nagyobb egységre bontja a megjelölt kérdéskört: demokrácia, nemzet, vallás. Az első egység olvasása közben olykor emlékeztetnünk kell magunkat arra, hogy itt a 2006-os status quóról van szó – és jogosan lepődhetünk meg azon, hogy az immár tizenkét éve fennálló, kifejtett problémakör lényegében feloldatlan maradt a mai napig.

Manent központi dilemmája ugyanis az a folyamat, amely által az integrációra törekvő országokban „a felebarát, a hasonló iránti érzés” egyre inkább a mindenféle nemzeti, vallási vagy etnikai különbséget a politikai korrektség jegyében elmaszatóló és elbagatelizáló kényszerré válik. Ennek elsődleges negatív következménye a szerző szerint a „világ iránti közömbösség”, hiszen történelmileg a „nemzeti és osztálykülönbségek segítségével kerestük és gyakoroltuk közös emberségünket” (11). E keretet elveszítettük, és helyébe az USA és az EU által képviselt, a meglehetősen zavaros „emberi egység” eszméjére épülő „demokratikus birodalom” (12) gondolata került, amelynek legnagyobb problémája, hogy az *egyén* és az *emberiség* között nem marad egy köztes „híd”, amin keresztül az megfogható, értelmezhető lenne. Sajátos megfogalmazásában valójában egy *demos* nélküli *kratos* létrehozását szorgalmazzák az említett államszervezetek, a nemzetek természetes „amour de sois” érzését folyamatosan elfojtva. Hová vezet mindez? Ha nincs közösség, akkor nincs képviselet, így a demokratikus értékrend értelmét veszti.

A tanulmány első fejezete magával a demokráciával foglalkozik. A szerző először is törleszti a bevezetőben elmaradt adósságát, és definíciót nyújt arról, mire gondol pontosan a mai napig igen sokrétűen értelmezett terminus alatt, és hogyan látja modern jelentésének kialakulását. Ebben a tekintetben Manent tartja magát Tocqueville tanításához, miszerint az említett államforma valójában a „feltételek egyenlőségét” jelenti, és annak gyökereit az 1776-ban megalakított *Függetlenségi nyilatkozat*ban, franciaországi inkarnációjának megszületését pedig az 1968-as eseményekben látja. A szerző szembeállítja ezt a dicsőséges tocouville-i periódust a mai világgal, ahol meglátása szerint a demokrácia alappilléreinek – tudniillik a szuverén állam és a nemzet – létjoga egyre inkább megkérdőjeleződik.

Az előbbi létezésének igazolásaképpen Manent egészen Hobbes *Leviatánj*áig vezet vissza az olvasót, és ez alapján mutat rá a mai demokráciák egyik fontos problémájára. Eszerint az emberi jogok világában nagy hangsúlyt fektetünk a velük kapcsolatos tájékozottságra és a védelmükért való kiállásra, ám közben megfeledkeztünk arról, hogy az általunk alapvetően óhajtott egyenlőséget egy egyén felett álló szuverén állam tudja csak biztosítani a társadalmi szerződésen keresztül. Ma eme fontos „biztosíték” ellen fordultunk, ám – Hobbes gondolatmenetét ismerve – ezzel végső soron csak a civilizáció előtti *bellum omnium contra omnes* állapotát idézzük elő. A szuverén állam jelentőségéről tehát még a közös Európa építése közben sem szabad megfeledkeznünk. Ezen a ponton Manent – hajmeresztően merész húzással – a halálbüntetés politikai kérdését is a fenti kérdéskörhöz csatolja, hangsúlyozva annak helyénvalóságát, az általa gyakran demokratikus berendezkedés szempontjából példaértékű Amerikai Egyesült Államokra is hivatkozva. Meglátása szerint ugyanis a társadalmi szerződés értelmében adott esetben a szuverén államnak feladata lenne akár halálbüntetés terhe mellett is védeni állampolgárait – ellenkező esetben a polgárok jogosan érzik magukat elárulva. Bár a filozófus hangsúlyozza, hogy itt szigorúan

politikai értelemben beszél a halálbüntetésről, félretéve annak etikai, vallási vagy társadalmi vonatkozásait, afelől nem nyújt megnyugtató választ – különösen, mikor kissé zavaros fejtegetésbe kezd a római katolikus egyház vonatkozó álláspontjával kapcsolatban –, hogy ez egyáltalán lehetséges-e.

A következő egységben a kérdéskör *nemzetre* vonatkozó oldala kerül górcső alá, ahol eljutunk a történelmi fordulópontot jelentő szeptember 11-i eseményekhez. Manent egyetért azokkal, akik szerint ez volt az a pillanat, ami után már nem tudtunk olyan könnyedén beszélni egyetemes emberi elvekről, és a korábban könnyen elmosott kulturális különbségek hirtelen rideg realitássá, áthatolhatatlan falakká váltak. Hiába a sok hasonlóság, adott esetben a közös nyelv: ez még önmagában nem képes kultúrákat közelebb hozni egymáshoz. A szerző ezt követő, nyelvészeti szempontból az értekezéshez méltatlan megjegyzései – „az angol [...] a hasznosság nyelve”, a francia „udvari nyelvként [...] oktató és vitatkozó” (31) – a legjobb indulattal is legalábbis vitathatóak, ám a mű fő mondanivalója szempontjából talán nem is annyira lényegesek. Mindezek mellett ugyanis egy igen fontos, kevésbé vitatható megállapítást tesz: a nyelv a nemzeti egységet jelképező entitás, a nemzet, a nemzetállam pedig egy sajátos politikai test, és az utóbbi hozta létre az előzőt, nem pedig fordítva.

Manent a nemzetállam jelentőségét a hellén poliszokhoz hasonlítja, amennyiben az megteremti a „civilizáció és a szabadság bensőséges egységét” (31, kiemelés a szerzőtől), és szembeállítja azt a birodalmi berendezkedéssel, ami meglátása szerint csak a szabadság felszámolásának árán működik. Ez az összehasonlítás mindkét oldalról kérdéseket vet fel, különösen, ha a demokráciának a szerző által preferált toqueville-i definíciójával élünk eddig: hiszen – csakúgy, mint a Tocqueville által megismert Egyesült Államokban – még az államforma bölcsőjének tekintett, rabszolgatartó Athénban is csak ironikusan beszélhetnénk a „feltételek egyenlőségéről” azok mai értelmében. A birodalmi berendezkedés pedig nem feltétlenül jelentette a civilizáció vagy a szabadság hiányát a kisebb államokhoz képest: gondolhatunk itt például Caracalla 212-ben hozott, a római állampolgárságot a birodalom területén élő minden szabad emberre kiterjesztő rendeletére.

Tovább lépve a szerző felvázolja a nemzetállami berendezkedés történetét Európában, valamint annak előnyeit a kontinens országai számára, alátámasztva a korábbi fejezetben is említett megállapítást, miszerint a szuverén állam és a képviseleti kormányzás tették lehetővé a kontinens gyors fejlődését: pontosan az a két entitás, amely – mint korábban is láthattuk – mára válságba jutott. Eszerint az elmosott különbségek végső soron egy képviselhetetlen társadalmat eredményeznek, amin végül elbukik a képviseleti kormányzás, a szuverén állam aláaknázásával pedig bezárul az ördögi kör, és a paradox helyzetébe belefáradó, közönyös társadalom alakul ki. A szerző szavai fájdalmasan ismerősnek tűnhetnek számunkra: „Egyrészt nyomatékosan helytelenítjük az állampolgári közönyt, éppúgy, mint a választási lázadásokat [...], ami a kormányokat illeti, higgadtan konstatálják tehetetlenségüket a reformok végrehajtásában, amiknek egyébként

szívesen emelik ki nélkülözhetetlen, sőt, sürgős voltát. A dolog ellenállhatatlan csattanója az volna, ha azt mondhatnánk, hogy a demokratikus kormányzás egy olyan képviseleti kormányhoz hasonlít, mely nem képvisel, és nem kormányoz többé.” (36)

Manent szerint az alapvető demokratikus értékeket ily módon felváltó „felvilágosult despotizmus” olyan politikai jelenséggé vált, amelyet nem emberek, hanem fék nélküli mechanizmusok irányítanak – meglátása szerint az Európai Unió folyamatos bővítésére való törekvés is ennek tünete, különösen, amikor Törökország csatlakozásáról esik szó.

A mű utolsó fejezetében – Törökország EU-s csatlakozásához kapcsolódóan – a vallásról van szó; csakúgy, mint a halálbüntetés esetében, a szerző itt is politikai értelemben kívánja elemezni azt. Manent rendkívül érdekes módon hasonlítja össze a nyugati, keresztény világot az iszlám és a zsidó kultúrával. Meglátása szerint annak ellenére, hogy a vallás gyakorlása érezhetően hanyatlóban van nyugaton, és berzenkedünk, ha a közel-keleti konfliktusok kapcsán „kereszteseknek” neveznek minket (hiszen számunkra a vallás egy egyszerű *döntés* kérdése), a keresztény egyházak részei annak a közös múltnak, amely a modern Európát szülte, azok értékrendje észrevétlenül is mindennapi életünk részévé vált. Ezt a zsidó közösségekkel való történelmi konfliktusok, napjainkban pedig a muszlim közösségek integrációjának mindeddig megoldatlan kérdései is igazolni látszanak – Törökország csatlakozása ennek tükrében is problematikus.

Az említett kulturális különbségek a könyv első megjelenése óta csak egyre nyilvánvalóbbakká váltak: ennek ékes bizonyítéka Európa tehetetlensége arra, hogy hatékony megoldást találjon a migrációs válságra. A könyv okfejtésében a legnagyobb hiányérzetet talán a hangoztatott terminusok definícióinak a hiánya vagy azok túlzott leegyszerűsítése keltheti. A teljesség igénye nélkül: mit is jelent például a nyelv? Max Weinreich nyelvész szerint például az nem több, mint egy hadsereggel és tengeri flottával bíró dialektus: a standard hegemoniája mindössze ezen múlik. Ráadásul folyamatosan változik, fejlődik, adott esetben a szókinccs drasztikus változásával, bővülésével. Ha ez az evolúció megszűnik, holt nyelvről beszélünk. A nyelv és a nemzet pedig – mint ahogy a szerző is elismerte – szorosan összefonódnak. Mire gondol tehát, milyen folyamatot szeretne elindítani, amikor a „visszatérésre” bátorít minket? A Svájc-hoz hasonló, évszázadok óta sikeresen és gazdagon működő többnyelvű országok példája szintén alássa Manent ez irányú érvelését. Hiányérzetet kelt az a tény is, hogy miközben az Európát összekötő alapvető keretrendszerként a keresztény értékrendet hangsúlyozza, szinte teljesen megfelel a felbecsülhetetlen értékekről, amiket a más kultúrákkal való érintkezés biztosított számára. Zsidó vallás nélkül nem létezne kereszténység, és ne feledjük azt sem, hogy az utóbbi vallás korai térnyerésekor elszaporodó könyvégetések miatt ma a modern világ bölcsőjeként számontartott klasszikus kultúra igen nagy szegmense visszavonhatatlanul odaveszett volna, ha az arabok nem fordítják le és őrzik meg e műveket a jövő generációi számára. Ha ebből a szempontból szemléljük, Európa szigorúan keresztény gyökerei

már nem tűnnek annyira egyértelműnek, mint ahogyan azt Manent e műben sugallja.

Mindent egybevetve *A nemzetek létjoga* említett hiányosságai, túlzott tömörsége ellenére rendkívül gondolatébresztő olvasmány, amelynek okfejtéséhez Izrael állam nemrégiben nemzetállammá való kikiáltása igazi csattanóként szolgál. A zsidó nép „kilépése Európából”, ahogy Manent fogalmaz, ezzel a lépéssel befejeződött. És most, ismét a szerző szavaival élve: „arra kéri Európát, hogy mondja meg a nevét. A nevét kérdezi tőle.” (59) – A válasz még várat magára.

Baranyi Tamás